

dialekty turečtiny

turkologie a sociolingvistika

terminologie

- dil
  - Bir toplum üyelerinin birbirlerine düşünce ve dileklerini anlatmak amacıyla kullandıkları, ilgili toplumca benimsenen ses simgelerinden oluşan ve belirli bir düzene göre işleyen kültürel dizge
- lehçe
  - Bir dilin tarihî, siyasî, sosyal ve kültürel nedenlerle değişik bölgelerde, zamanla ses yapısı, şekil yapısı ve kelime hazinesi bakımından önemli farklarla birbirinden ayrılan kollarından her bir
- şive
  - Söyleyiş özelliği
- ağız
  - Aynı dil içinde ses, şekil, söz dizimi ve anlamca farklılıklar gösterebilen, belli yerleşim bölgelerine veya sınıflara özgü olan konuşma dili

dialektové kontinuum

Gagauz (Gagauz dili)

Insannar hepsi duuêrlar sebest hem birtakim kendi kiymetindä hem haklarında. Onnara verilmiş akıl hem üz da läazim biri-birinä davransinnar kardashlik ruhuna uygun.

Turkish (Türkçe)

Bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler ve birbirlerine karşı kardeşlik zihniyeti ile hareket etmelidirler.

Azerbaijani (North) in the Latin alphabet of 1992

Bütün insanlar ləyaqət və hüquqlarına görə azad bərabər doğulurlar. Onarın şüuralrı və vicdanları var və bir-birlərinə münasibətdə qardaşlıq ruhunda davranmalıdırlar.

historický exkurz a dialektologie v turecku

- kaşgarlı mahmut
- evliya çelebi
- osmanlı edebiyatı
- moderní dialektologie:
  - maksimov
  - caferoğlu (1940s - 40 provincií - die anatolischen und rumelischen dialekte)
  - korkmaz
  - karahan (Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması)
  - neméth
  - hazai
  - mollova

dělení na skupiny - substráty - dynamika osídlení

- rumeli

- batı rumeli
- doğu rumeli

Mollova, Németh (1981)'in tasnifine büyük oranda katılmakla birlikte, onun sınıflandırmasını kendisine göre tamamlamış, Balkan Türk ağızlarını Németh'ten farklı olarak iki değil de, *Batı uç zonu*, *Doğu Rodoplar zonu* ve *Merkez zon* olmak üzere üç ağız bölgesine ayırmıştır (Mollova 1999).

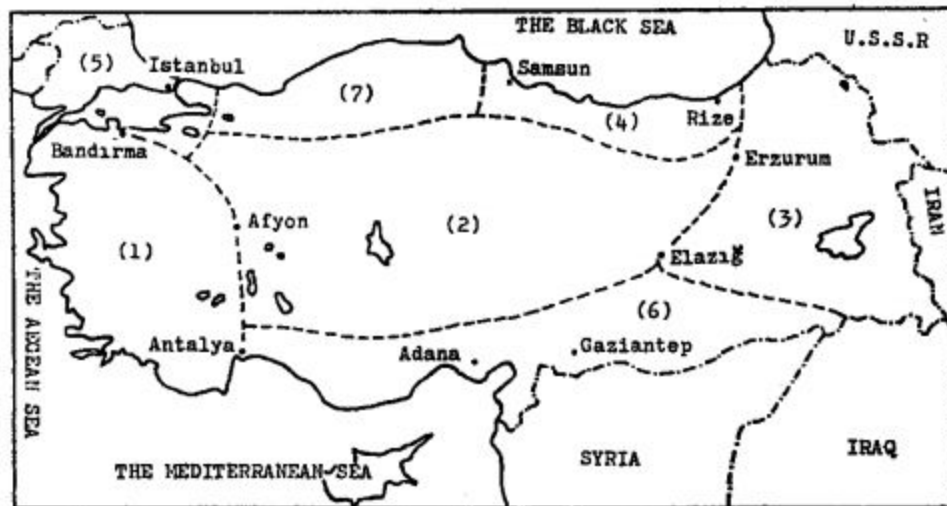
- anadolu

1. B. 2. Ahmet Caferoğlu Tasnifi (1959)

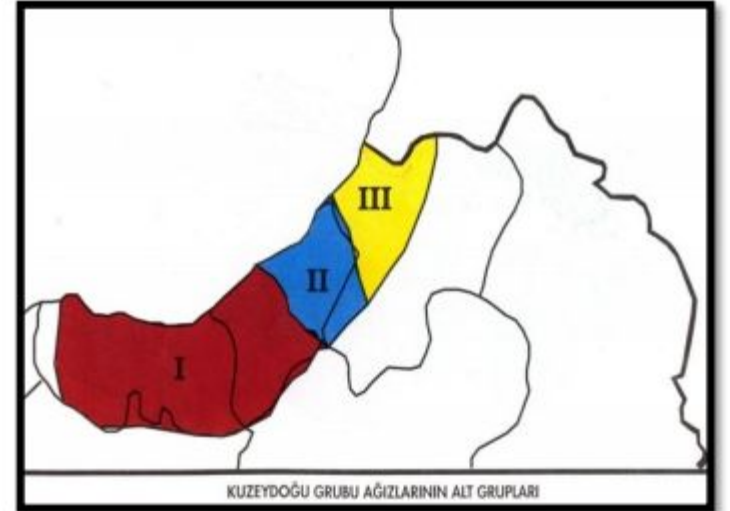
1. Güneybatı ağızları (Bandırma'dan Antalya civarlarına kadar)
2. Orta Anadolu ağızları (Afyon'dan Elazığ ve Erzurum'a kadar)
3. Doğu ağızları (Elazığ ve Erzurum'dan doğu sınırına kadar)
4. Kuzeydoğu ağızları (Samsun'dan Rize'ye kadar)
5. Güneydoğu ağızları (Gaziantep, Adana, Antalya ve civarı)
6. Kastamonu

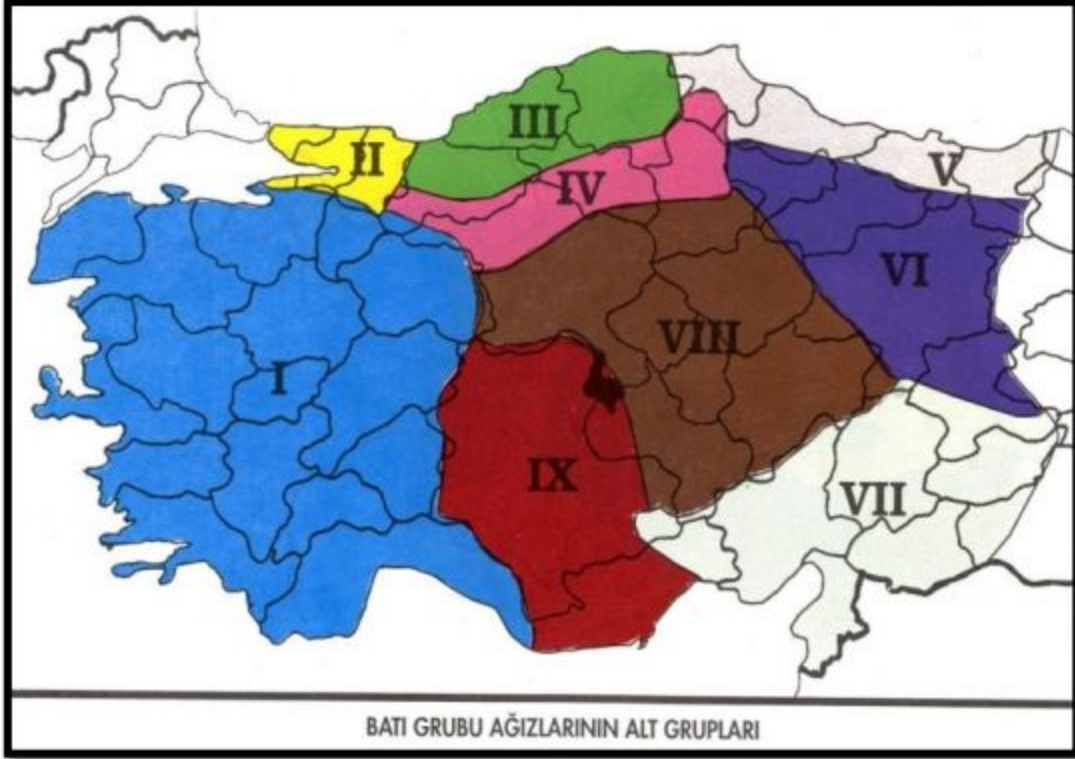
- kıbrıs - suriye - irak

- (1) the south-western dialects
- (2) the central Anatolian dialects
- (3) the eastern dialects
- (4) the north-eastern Black Sea dialects
- (5) the Rumelian dialects
- (6) the south-eastern dialects
- (7) the Kastamonu dialects (Caferoğlu 1959 : 239)

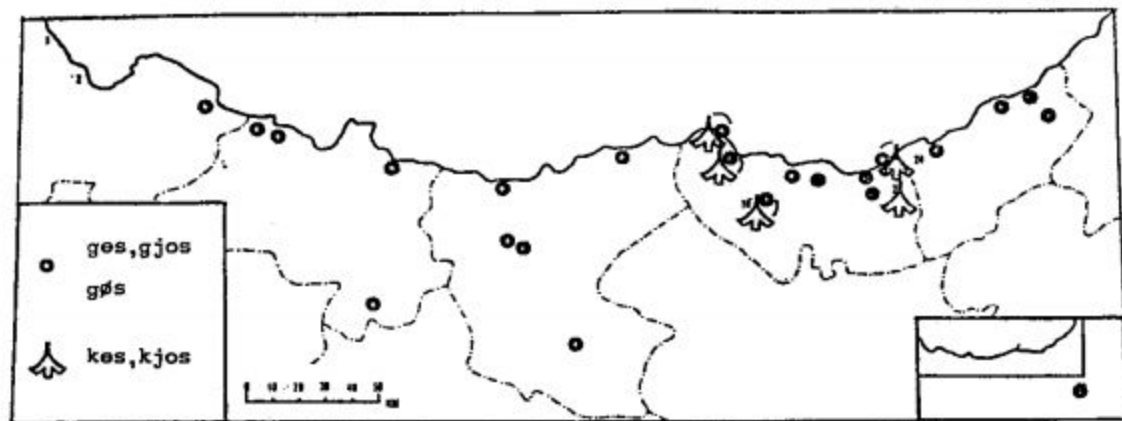

leyla
karahan

Map 8. 'eye'

typické znaky

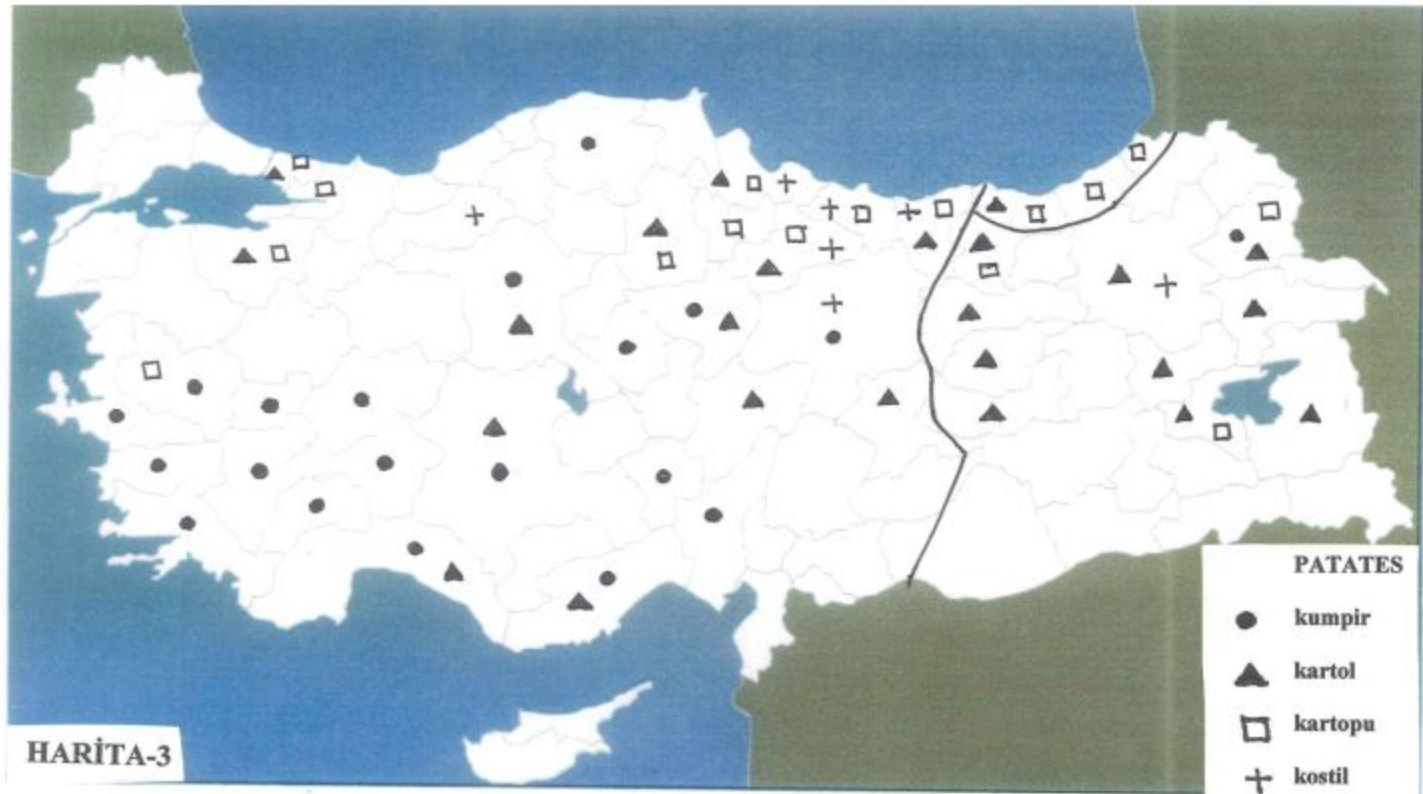
- vokály
  - i - é - e
    - yimek - yémek - yemek
  - harmonie
    - harmonizace
      - haber > heber (V a JV anatólie)
      - sabahleyin > sabalayın
      - armut armit
    - černomořské dialekty
      - invariantní sufixy (-ler, -sa)
      - archaické formy
        - qoli - yaptunuz
  - labializace
    - často retrakce nebo delabializace ö/ü
    - ördek > ordek / öl- > el- / yüh > yun

typické znaky

- konsonanty
  - veláry
    - deñiz - aldiñ - eviñ | bana > baa (trabzon) | deñiz > deyiz (urfa)
    - bağla- - begen-
    - ak > ax - bakmış > baxmış (C+V anatólie)
  - palatalizace
    - güneş > d'üneş - asker > ašter (trabzon)
  - znělost
    - dil > til - gir- > kir- (V anatólie)
    - kış > gış (anatólie)
    - bıçak > pıçax (JV anatólie)
  - likvidy na konci slabiky často vypouštěny > dloužení
    - giderken > gide:ken - vardım > va:dım - güzeldi > güze:di
  - asimilace
    - tarla > talla - onlar > onnar

typické znaky

- morfologie
  - evi gittim/bilyon -- gittim/bilyon evä (denizli)
  - alacağam - isteyecaxsen (V anatolie)
  - şimdiki zaman
    - déyörü (Z anatolie)
    - alıyon (Z anatolie)
    - alıyom (C anatolie)
    - aliyam (diyarbakir)
    - aluyrum (trabzon)
    - alıp batı (muğla)
  - značení 1pl na slovese
    - verdux - alurux - yazux (C+V anatolie)

Harita 3

+lĀ < +lAr:

uzak **memneketlān** adlarını unuduyam (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 62), aşçıları **ormancılā** kollarmış (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 100), **genşlē** oynar biz de bakarız ba kızanım (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 111), delilēn **kafalanı** delcekmiş (İpsala, BM; Günşen, 1984: 92), **gözlēme** katrak indi (Edirne, D; Kalay, 1998: 185), ali kurtuldunun **evlēnde** durdum bayā (Edirne, D; Kalay, 1998: 185), **sineklē** ğonuvarı (Edirne, D; Kalay, 1998: 192), **ġavaqlān** boyu ġadan yok mu (Havsa, D; Kalay, 1998: 205), ne **ġūnlē** geşti (Tekirdaġ, BM; Tosun, 2004: 218), **almanlān** top sesi (Tekirdaġ, G; Tosun, 2004: 293), ġūzel **meleklēm** gelsin (Tekirdaġ, G; Tosun, 2004: 318), belki **osmanlılān** ġeldī zaman (Tekirdaġ, YM; Tosun, 2004: 325), u zaman ište **babalāmuz, annelēmiz** saklamışla (Gelibolu, YM; Kuzu, 2003: 25), **rumlā** unnarı dōvmē kałkarlāmış (Gelibolu, BM; Kuzu, 2003: 31), bunna hep **kōylēmiz** (Gelibolu, G; Kuzu, 2003: 50) ... vb.

+nĀ < +lAr:

Sonundaki /r/ sesini kaybeden ekin -nn- <-nl- deġişimini geçiren kullanımları da yaygındır:

şimdi ē dedim ya **ekinnēni** ġūnā sevap koyverdik ayvannara (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 60), attı **ayvannān** ġūbresini (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 63), **ġızannāna** su getiricēn de ekmek yapıcan (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 87), ālemin **adammānı** aldatırsın (İpsala, BM; Günşen, 1984: 90), **onnā** yerke adam deveyi kesmiş (İpsala, BM; Günşen, 1984: 92), pādişāhın **adammānın** yanına (Edirne, D; Kalay, 1998: 192), sen ġitçēdin bi kırıkçıya

çardā çıktık (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 57), aylemnen onunna **yaşamā** çalışıyuz (Kırklareli, YM; Şanlı, 1990: 83), şindi gelinner **biçmē** gitmēri, çapa **çapalamā** gitmēri (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 97), biz **oracā** ayrıldık... te **buracā** iki odacık yapalım dedik (Kırklareli, D; Şanlı, 1990: 100), sen mecbursun er tarafa **çekmē** (Muratlı, G; Olcay, 1995: 32), çucukları davulcular **sabā** kadar eyelendiriler (Muratlı, Olcay, 1995: 35), utanıyom arkadaşlara **sülemē** (Pınarhisar, G; Olcay, 1995: 39), döruldum **burā** geldim (Demirköy, Olcay, 1995: 46), rumlā unnarı **dövmē** kalçarlāmış (Gelibolu, BM.; Kuzu,

orayı bi otomobil **yollayolā** (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 60), o zaman elaziz **karışiyodu** orayı (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 60), şindi dā kolay taraflarını **arıyolar** yānim (Kırklareli, YM; Şanlı, 1990: 85), öle can tatlı, ayakkabısını alan burgaza **kaçıyo** (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 101), atinaya bobamıza **gidiyoz** (Kırklareli, G; Şanlı, 1990: 103), işin kuf tarafi **çıkıyo** (Muratlı, Olcay, 1995: 31), ne tarafından tutsam bişe **demiyo** ki, bu da gazık bu da **deyo** (Muratlı, Olcay, 1995: 31) demokrat parti başkanı çok **sülüyo** (Muratlı, Olcay, 1995: 31), ben

1. Türkçe'de olmasına rağmen İstanbul Türkçesinde kullanılmayan ve genizden söylenen “ñ” harfi (nazal n, genizsel n) harfi yaygın olarak kullanılır.

Örnekler: gönül-göñül, deniz-deñiz, kedinin -kediniñ , senin-seniñ, yapıyorsun-yapyoñ, geliyor musun- gelyoñmu (gelyomuñ), bana-baña, değeceksin-deycañ, bun-buñ, başın-başıñ,.....

2. “k” ile başlayan bir çok kelime “g” ile başlatılır.

Örnekler: kolay,-golay, koyu-goyu, kırıldı-gırıldı- kırmızı-gırmızı, kayıp-gayıp, kızartma-gızartma, kız-gız, kavun-gavın, kuzu-guzu, kan-gan,.....

3. “t” harfi ile başlayan bir çok kelime “d” harfi ile başlar

Örnekler: taş- daş, tokat-dokat, testi-desdi , teker-deker, tepme-de^pme, teyze-dēze, tane-dene, tırnak-dırnak, ...

4. Bazı kelimelerde, kelime içinde bulunan g, ğ, h, k, v, y, l, t gibi sessiz harfler kaybolur.

Örnekler: bağıрма-bairma, sağır-sair, Değer-deer, ciğer-cier, mağdur-mādur, sahanlık-saannık, Tahsin-Tāsin, mahfoldum-māfoldum, ekşi-ēşi, kahve-gāve, sabaha-sabā , baklavayı-baklayı, gideyim-giden, oynamayacak-oynamıcak, emeği-emei, gelsin-gesiñ, kalmaz-gāmaz, dostlar-doslā .....

5. Birçok kelimedede, kelime içindeki veya sonundaki r harfi çoğu zaman söylenmez

Örnekler: arabalar-arabalā, geliyor-gelyo, oğlanlarım-olanlam, dişlerimin-dişlēmiñ, pişiriveriyorlar-pişirveyolā, alıver-alve,.....

emet ağzı
(kütahya)

1. Çokluk eki, yazı dilindeki kullanımın dışında "-n" ünsüzü ile biten sözcüklerde "+nar, +ner" şekilleriyle görülür. göyünnar "koyunlar", günnerce "günlerce" gibi.

2. Yükleme hâli eki olarak yazı dilindeki yapıların dışında "+a, +ın, +in, +ün, +nø" ekleri de kullanılmaktadır. adama "adamı", davarın "davarını", elin "elini", dünün "dügününü", onø "onu" gibi.

3. Vasıta hâli eki olarak "+la, +le" ekinin "+ılan, +ilen, +lan, +len; +ınan, +inen +nan, +nen" gibi değişik şekilleri karşımıza çıkmaktadır. atılan "atla", bezilen "bezle", daşlan "taşla", gözerlen "gözerle", mihınan "mihla", elinen "elle", gazannanan "kazanlarla", kötüynen "kötüyle" gibi.

7. Fiillerin teklik I. şahıs çekimlerinde yazı dilinden farklı olarak "-iñ, -iñ, -ñ, -sım, -sum, -yıñ, -yiñ, -yuñ" ekleri kullanılmaktadır. sorarıñ "sorarım", dememişiiñ "dememişim", deyeceñ "diyeceğim", oynamışsım "oynamışım", uyumuşsum "uyumuşum", basmışıyıñ "basmışım", geçinmişıyıñ "geçinmişim" unutmışuyıñ "unutmuşum" gibi.

8. Yazı dilinden farklı olarak kullanılan geniş zaman ekleri şunlardır:

-ı, -i, -u, -ü, ü: Bu yapılar, son seste yer alan "r"nin düşmesi ile oluşmuştur. çalışı "çalışır", gönderiler "gönderirler", oturu "oturu", görüdük "görürdük" durü "durur" gibi.

-al, -el, -ıl, -il, -l, -ul, -ül: Bu ekler, "r>l" değişmesi ile oluşmuştur. gurallar "kurarlar", ekeller "ekerler", alıllardı "alırlardı", geliller "gelirler", yullar "yurlar", olullar "olurlar", görüller "görürler" gibi.

9. Şimdiki zaman için "-yorur, -yoru, -yuru, -yor, -yol, -yo, -yø, -yø, -ır, -yır, -yir, -yür, -ıy, -uy, -üy, -yı, -yi" ekleri kullanılmaktadır. oluyorur "oluyor", düşünüyorusuñ "düşünüyorsun", oluyuru "oluyor", viriyor, geliyollar "geliyorlar", biliyoz "biliyoruz", deyo "diyor", biliyøm "biliyorum", çalışamışim "çalışamıyorum", bişiyir "pişiyor", yapıyir "yapıyor", sürünüyürük "sürünüyoruz", yapıy "yapıyor", oluy "oluyor", söküy-düm "söküyordum", ğaldırıyı "kaldırıyor", diyiler "diyorlar" gibi.

10. Gelecek zaman eki olarak yazı dilindeki eklerin dışında "-ıp, -ip, -up" ekleri de kullanılmaktadır. Bu yapı, oldukça dar bir bölgede görülmektedir. yarın gelmeyeip miñ "yarın gelmeyecek misin", adını ne göyupsun "adını ne koyacaksın" gibi.

11. Duyulan geçmiş zaman eki, yazı dili ile aynıdır ve çok şekillidir. Bunun dışında seyrek de olsa "-ıķ, -ik" şekilleri de kullanılmaktadır. yapıķlar "yapmışlar", gidik "gitmiş" gibi.

12. Fiillerin emir çekiminde teklik I. şahısta "-ayım, -eyim" şekillerinin korunduğu, bunların dışında "-ayıñ, -eyiñ" yapılarının da kullanıldığı görülmektedir. olayım, ğedeyim "gideyim", bulayıñ "bulayım", deyeyiñ "diye-yim" gibi.

*Ayıldum / baktum nerede yatıyorum / hastahanedede / ışıklar yanayır / ondan
sora ayvax / dedum ayağuma bakayım var mi yok mu / baktum ki yok / kes-
tiler oni //⁵*

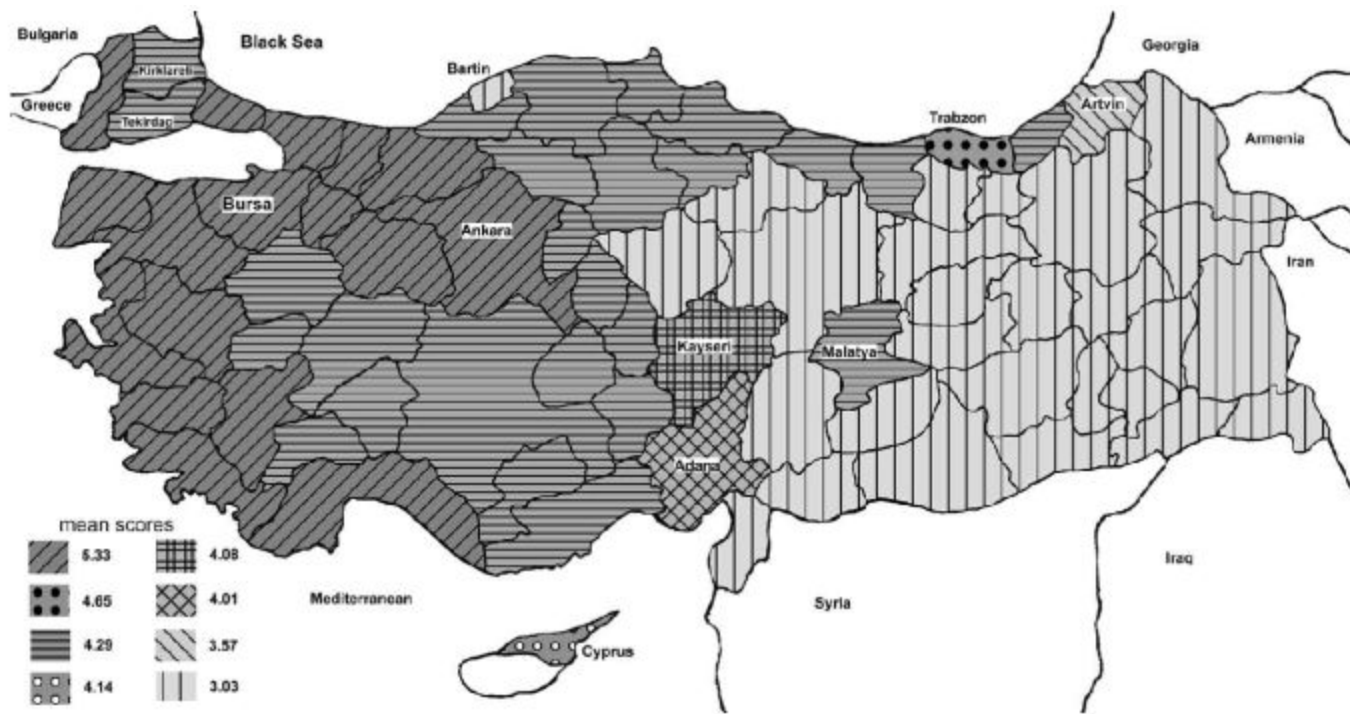
*Yuurt mayaladım verdım ulara / Da kudilan⁶ aldı gittiler / demek Gelen (u)-
rumlar / onı aldı oyle gittiler / etmek boyle bi parça aldı Gittiler k'a⁷ bizim et-
meumuzden / o şeye / o yäna / misir etmeü he // aldı gittiler / oyle demek bu-
ralari **Gariplandile**⁸ Buralari **köreslediler**⁹ buralari //*

trabzon

vnímání dialektů (demirci 1998)

vnímání dialektů

turecké dialekty mimo turecko

- západothrácké dialekty
  - bulharsko a makedonie
- kyperská turečtina
- role jazykového kontaktu